
Національний науково-природничий музей НАН України
Українське теріологічне товариство НАН України
Міністерство екології та природних ресурсів України

Серія: Праці Теріологічної Школи, випуск 9
Proceedings of the Theriological School, volume 9

---

www.terioskola.org.ua

РАРИТЕТНА ТЕРІОФАУНА ТА ЇЇ ОХОРОНА

Праці Теріологічної Школи

Випуск 9

(за редакцією Ігоря Загороднюка)

Луганськ — 2008

УДК 59(477)

Раритетна теріофауна та її охорона / За редакцією І. Загороднюка. — Луганськ, 2008. — 312 с. (Серія: Праці Теріологічної Школи. Випуск 9).

Rare theriofauna and its conservation / Edited by I. Zagorodniuk. Luhansk, 2008, 312 p. (Series: Proceedings of the Theriological School. Volume 9).

Випуск присвячено дослідженням рідкісних видів ссавців фауни України та суміжних країн і питанням їх охорони як на заповідних територіях, так і у трансформованих людиною місцезнаходженнях. Особливу увагу приділено питанням оцінки і надання охоронних категорій видам, що не мають охоронного статусу, а також аналізу регіонально рідкісних видів, опису стану їх популяцій та особливостей біології. Публікації згруповано у п'ять розділів: 1) методологія і методика досліджень, 2) аналіз складу фауни, 3) стан популяцій рідкісних видів, 4) теріологічні нотатки, 5) хроніка та інформація; разом 47 матеріалів.

Інформація про серію «Праці Теріологічної Школи»

Серія «Праці Теріологічної Школи» є виданням Українського теріологічного товариства НАНУ. Серія започаткована 1998 року. Всі випуски серії розміщено в електронному вигляді у форматі PDF на web-сайті Українського теріологічного товариства — www.terioshkola.org.ua. Головний редактор серії — в. о. голови УТТ проф. Смельянов Ігор Георгійович Науковий редактор серії — заст. голови УТТ Загороднюк Ігор Володимирович

Редакційна колегія серії «Праці Теріологічної Школи»

Волох Анатолій Михайлович — доктор біологічних наук (Мелітополь), *Гайченко Віталій Андрійович* — доктор біологічних наук (Київ), *Смельянов Ігор Георгійович* — доктор біологічних наук, член-кореспондент НАН України (Київ), *Загороднюк Ігор Володимирович* — кандидат біологічних наук, *Крочко Юлій Іванович* — доктор біологічних наук (Ужгород), *Писанець Євген Максимович* — доктор біологічних наук (Київ), *Постава Томаш* — доктор біологічних наук (Краків).

Редакційна рада з підготовки цього випуску: канд. біол. наук С. Гащак (Славутич), канд. біол. наук О. Годлевська (Київ), канд. біол. наук І. Дикий (Львів), канд. біол. наук А. Дулицький (Сімферополь), канд. біол. наук І. Євстаф'єв (Сімферополь), канд. біол. наук І. Загороднюк (Луганськ), канд. біол. наук Т. Крахмальна (Київ), канд. біол. наук В. Лобков (Одеса), канд. біол. наук В. Токарський (Харків).

Над випуском працювали: І. Загороднюк (упорядник і науковий редактор)
М. Коробченко, О. Годлевська (коректори)
Ю. Зізда (робота з видавцем і поширення)

Фото на першій сторінці обкладинки — Олександра Бронскова,
на останній — Михайла Колеснікова

Видання здійснено за підтримки Сергія Гащака, Ігоря Загороднюка та Богдана Пилявського

© Національний науково-природничий музей НАН України, 2008
© Українське теріологічне товариство НАН України, 2008
© Ігор Загороднюк, 2008: упорядкування, редактування, верстка

ISBN 966–02–0692–5 (серія)
ISBN 978–966–02–4638–6 (Випуск 9)

Зміст

Передмова редактора	5–6
1. Методологія і методика досліджень	
<i>Загороднюк І.</i> Раритетна фауна та ознаки раритетності видів	7–20
<i>Вишневський Д., Котляров О.</i> Оцінки чисельності макрофауни ссавців Зони відчуження Чорнобильської АЕС: аналіз різних джерел даних	21–27
<i>Гащак С.</i> Про досвід автоматичного фотографування диких тварин у Чорнобильській зоні	28–36
<i>Голенко А., Тищенко В., Мякушко С.</i> До методики збереження кажанів <i>ex situ</i> (на прикладі <i>Eptesicus serotinus</i> в Київському зоопарку)	37–43
<i>Дулицький А.</i> Про поняття «раритетність» з точки зору статусу кримського шляхетного оленя	44–48
<i>Парнікоза І., Загороднюк І., Дулицький А., Годлевська О.</i> Рекомендації до укладання регіональних червоних списків	49–52
<i>Парнікоза І.</i> Збереження українського степу: що можна зробити вже сьогодні?	53–62
<i>Тимошенко В.</i> Роль малых заповедных территорий и режимов их охраны в сохранении редких видов наземных млекопитающих	63–72
<i>Шпак А.</i> Охрана рукокрылых Беларуси: история и современный статус	73–75
2. Аналіз складу фауни	
<i>Антонець Н.</i> Раритетні види ссавців Дніпровсько-Орільського природного заповідника	76–79
<i>Гащак С., Хуфер С., Маклюк Ю., Микс Х., Виклиф Д., Бейкер Р.</i> О видовом разнообразии мышей рода <i>Sylvaeetus</i> в Украине	80–92
<i>Годлевская Е., Панченко П., Форманюк О.</i> Новые сведения о троглофильных видах рукокрылых окрестностей г. Одессы	93–101
<i>Дикий І., Сребродольська С.</i> Рідкісні і малочисельні види ссавців Шацького національного природного парку	102–106
<i>Загороднюк І., Коробченко М.</i> Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів	107–156
<i>Зайцева Г., Придеткевич С.</i> Динаміка заселення деревними тваринами штучних гніздівель на території Кам'янецького Придністров'я	157–164
<i>Зенина І.</i> Теріофауна Национального парка «Припятский» в аспекте ее раритетности	165–171
<i>Зізда Ю.</i> Раритетні види в угрупованнях дрібних ссавців лісових екосистем Закарпаття	172–181
<i>Зоря А.</i> Уровни численности и потребности в охране землероек и мышевидных грызунов в Харьковской области	182–186
<i>Тараненко Л., Мельниченко Б., Пилипенко Д., Дьяков В.</i> Раритетные виды наземных млекопитающих Донецкой области: современное состояние и перспективы охраны	187–198

Товтинець М., Євстаф'єв І. Раритетні види наземних ссавців Криму: сучасний стан і перспективи збереження 199–208

3. Стан популяцій рідкісних видів

Глинська Р. Сучасний стан поселень борсука (*Meles meles*) у природному заповіднику «Медобори» 209–213

Дикий І., Кусьнеж О., Мисюк В. Фауна кажанів Медової печери (Львівщина) і питання їх охорони 214–218

Жарких Т., Ясинецкая Н. Маршрутные учёты копытных животных в Зоне отчуждения Чернобыльской АЭС 219–222

Жила С. Заєць білий в Поліському заповіднику: біотопне поширення і фактори, що його обумовлюють 223–227

Коробченко М. Сліпушок (*Ellobius talpinus*) на піщаних аренах долини річки Деркул (Ростовська і Луганська області) 228–231

Наглов В., Ткач Е. Мышь-малютка (*Micromys minutus*) в Харьковской области 232–238

Селюнина З. Влияние интенсивности природопользования на состояние популяций тушканчиков на юге Украины 239–242

Токарский В. Степной сурок (*Marmota bobak*) как структурно-функциональное звено в степных биоценозах Украины 243–249

Шевченко С. Їжак вухатий (*Hemiechinus auritus*) в Україні: огляд 250–258

4. Теріологічні нотатки

Антонец Н., Шумкова М. Обзор находок *Sicista subtilis* на Днепропетровщине 259–261

Бронсков А. Встреча горностая (*Mustela erminea*) на Донском кряже 262–263

Заика С. Новая находка *Neomys fodiens* на востоке Украины 264–265

Ковалева О., Кобозева Н., Бурдо О., Глазко Т. Микроядерный тест как метод определения сезонной изменчивости цитогенетических показателей у млекопитающих 266–269

Кузнецов В., Загороднюк І. Нориця *Terricola subterraneus* та рясоніжка *Neomys fodiens* на Луганщині: аналіз даних СЕС за 1990–2007 роки 270–271

Саварин А. Об обитании *Eptesicus serotinus* на юго-востоке Беларуси 272–273

Скубак Е. Гибель рукокрылых на автодорогах в НПП «Святыя Горы» 274–275

Стецула Н. Нориця гірська в угрупованнях гризунів НПП «Сколівські Бескиди» 276–278

Чередниченко В. Роль сурка в степном биоценозе северо-востока Украины 279–280

Шквиря М. Аспекти біоценотичних взаємин вовка з іншими видами хижих 281–282

5. Хроніка та інформація

Оцінювання європейських ссавців: підсумки роботи комісії МСОП 283–287

XIII Міжнародна теріологічна школа-семинар «Раритетна теріофауна» 288–291

Фауна звірів України потребує термінових і дієвих заходів охорони 292

Ссавці у регіональному червоному списку Луганської області 293–294

Олексій Мигулін і Яків Зубко — видатні українські теріологи 295–298

Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках «Збірника праць Зоологічного музею» 299–307

Випуски «Праць Теріологічної школи» і правила для авторів 308–309

Contents 310–311

Передмова редактора

Ідея цього випуску «Праць» виникла разом з ідеєю XIII Теріологічної школи-семінару, успіх якої був передплачений життями багатьох рідкісних і зникаючих видів звірів. Рідкісні і вразливі види тварин не випадково є найбільшими, найкрасивішими, найвідомішими. Почасті саме і тільки тому вони стали рідкісними і вразливими, тобто саме «тому» і саме «стали». І ссавці складають одну з найбільш представлених у червоних списках груп, а деякі вже відійшли у минуле, «не дочекавшись» першого видання Червоної книги. Серед них — тарпан і тур, сайга і кулан, росомаха і тюлень-монах, довгокрилець і летяга, а на черзі — хохуля і вухатий їжак, садовий вовчок і європейський ховрах, рись і ведмідь. Більшість з них наразі відомі фахівцям лише за публікаціями старших колег чи музейними зразками.

Тема охорони фауни і природи загалом останнім часом набула статусу найбільш актуальної серед усіх тем, якими всі ми переймаємося. Наразі фактично кожний з дослідників природи стає учасником якщо не проектів з моніторингу чи охорони, то, принаймні, дискусій щодо окремих дотичних до охорони природи питань — і в царині біоетики, і в галузі агробіології, і в мисливському господарстві, і в питаннях контролю біологічних інвазій. Підкорення людиною природи мало закономірний наслідок — зменшення біологічного різноманіття та порушення стійкості біосистем усіх рівнів організації: і популяційного, і екосистемного, і біосферного. Ознакою сьогодення стали катастрофічні зміни фауни і зникнення багатьох колись звичайних видів, які в інші часи або в інших місцях були і є успішними. Були тоді і є допоки там, де людські інтереси ще не перетнулися з правами дикої природи.

Всі прямо або опосередковано породжені людиною зміни середовища і фауністичних угруповань позначилися на стані популяцій усіх видів тварин. Лише деякі з них змогли скористатися новими можливостями розселення і життя біля людини, більшість же суттєво скоротили чисельність та ареали і зникли у багатьох місцях, які тепер зайняті містами і ланами, штучно насадженими лісами і обводненими колишніми степами, порізані на шматочки автошляхами і каналами, лісосмугами і газопроводами. Якщо раніше присутність людини несла точкові порушення екосистем, то тепер вся дика природа загнана у гетто крихітних заповідників і національних парків, існуючих переважно на папері заказників, закинутих військових полігонів, вузьких смуг прикордонних районів, а також малоприсадибних для господарювання ярів, пасовищ, лісосмуг, придорожніх смуг та сміттєзвалищ.

Ідеї охорони дикої фауни сформувалися на межі понять раціонального природокористування і збереження генофонду, зовсім не з огляду на потреби самої природи і її найбільш вразливої частини, яка отримала (майже посмертно) назву «раритетної фауни». Ця раритетність, власне, визначається вкрай малою чисельністю, таксономічною унікальністю і обмеженим поширенням частини представників місцевої фауни. Їхня втрата означає втрату самобутності екосистем і біомів, природних зон і біогеоценозів, усіх варіантів нашого поділу біосфери на окремі неповторні сегменти. Втрата раритетів означає зникнення відмінностей між окремими природними комплексами, перехід їх у стан «сірої біоти» і початок ери біоценотичних криз. Захист раритетів стає ключем до захисту всієї природи і, врешті, нашого власного середовища. Боротьба з дикою природою має змінитися боротьбою за спільне з нею середовище, частиною якого вона і є. І раритетна фауна чекає на нашу увагу не тільки в межах фрагментарних залишків природи, названих заповідниками. У своїх спробах вижити раритети час від часу виявляються у нових раніше невідомих нам місцях, демонструючи гідні приклади самозбереження попри всі негаразди, які їм дарує людська цивілізація.

Це видання знайомить читача з нашими дослідженнями цієї теми.

Кілька слів про підготовку цього видання. Робота над ним тривала понад рік, і за цей час його зміст і авторський колектив помітно змінилися. Почавшись із 12 надісланих для друку праць, переважно за матеріалами доповідей на Кам'янець-Подільській теріологічній школі-семінарі, протягом наступної роботи з авторами і спілкування з іншими колегами зміст цього випуску «Праць» розширився до 47 матеріалів, згрупованих у п'ять розділів. Всі ці праці є вкрай важливими для розуміння сучасного стану фауни загалом і стану популяцій окремих видів. Раритетність не всіх описаних тут груп, як і саме поняття «раритет», є очевидними чи загальноновизнаними, проте для всіх очевидними є потреба охорони аборигенної фауни і потреба вивчення особливостей популяцій найбільш рідкісних видів, що важливо для розуміння їхньої динаміки і розробки заходів для їхньої охорони.

Особливо хочу відзначити повновагомі і добре деталізовані зведення щодо раритетної фауни Донеччини (Л. Тараненко з кол.) і Криму (М. Товпинець, І. Євстаф'єв), методичні роботи щодо використання фотопасток для моніторингу макрофауни (С. Гащак) та збереження кажанів *ex situ* (А. Голенко з кол.), описи біології, екології та поширення окремих видів, спрямовані на розробку планів дій з їх охорони, у тім числі білого зайця (С. Жила), мишки лучної (В. Наглов і Г. Ткач), сліпушка (М. Коробченко), степових мишівок (Н. Антонєць). Кожна представлена тут праця є вагомим внеском у розробку програм охорони ссавців і джерелом даних для підготовки нового видання Червоної книги України.

Частина вміщених у це видання праць прямо не пов'язана з проблемами охорони рідкісних видів, проте є важливою для організації моніторингу фауни і тому становить інтерес для розвитку природоохоронних досліджень. Це, зокрема, стосується праць, присвячених методам обліку макрофауни (Д. Вишневський, Т. Жаркіх та ін.), ревізії систематики мишей (С. Гащак зі співавт.), видам з визначною середовищевірною роллю (В. Токарський), генетичному моніторингу популяцій в різних за рівнями забруднення регіонах (О. Ковальова та ін.), проблемам створення нових заповідних об'єктів (І. Парнікоза).

Доброю традицією наших видань, як і сайту «terioshkola.org.ua», стала підготовка матеріалів про доробки і долі наших старших колег, на працях і досвіді яких вирости всі ми. У зв'язку з цим висловлюю від усіх колег-теріологів величезну подяку Ігорю Кривицькому за збір матеріалів про життя і творчість Якова Зубка і Олексія Мигуліна та Олені Годлевській за активну участь у роботі над оглядом давніх теріологічних публікацій в Україні.

При підготовці цього видання вкрай важливою була постійна, щоденна співучасть Марини Коробченко та Олени Годлевської, завдяки зусиллям яких оформлено документи на видання, налагоджено систему швидкого контактування з авторами і роботу з рукописами. Дякую також Сергію Гащаку і Богдану Пилявському за допомогу у зборі додаткових коштів на видання, Юлії Зізда за налагодження роботи з видавцем, Роману Повчу та працівникам його друкарні за швидкий і якісний друк книги, керівництву Луганського національного університету за можливість постійного і швидкого доступу до мережі Інтернет. Дякую всім авторам цього видання за надіслані для друку матеріали.

*Ігор Загороднюк,
упорядник видання*